

PRVO NOVIJE TEMELJNO ČITANJE PUTOPISA JELENE J. DIMITRIJEVIĆ

(Jovana Reba Kulauzov: *Ženski Istok i Zapad*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2010)

Studija *Ženski Istok i Zapad* predstavlja odštampanu magistarsku tezu Jovane Rebe Kulauzov koja je odbranjena 2008. godine na novosadskom Filozofskom fakultetu. Iako je u novije vreme objavljeno dosta tekstova o književnom delu Jelene J. Dimitrijević, a posebno o njenim putopisima, retko koji od tih tekstova donosi nove uvide i relevantne podatke. Zbog toga smo se suočavali sa činjenicom da ni posle ponovnog štampanja nekih dela Jelene J. Dimitrijević, koje je počelo od 1986. (ili od vremena kada je dr Slobodanka Peković objavila reprint izdanje *Pisama iz Niša* Jelene Dimitrijević), nismo dobijali adekvatnu predstavu o izuzetnom značaju ove književnice kako za srpsku kulturu i politiku, tako i za kulturno-politički doprinos Jelene Dimitrijević onim brojnim zemljama u svetu o kojima je pisala. Za razliku od tih tekstova, studija Jovane Rebe Kulauzov predstavlja prvo novije pažljivo čitanje i temeljno proučavanje štampanih putopisa ove naše književnice.

Istraživanje Jovane Rebe Kulauzov dragoceno je iz više razloga. Najpre, njena akademska analitika predstavljena je na jasan i zanimljiv način. Za razliku od drugih istraživača, koji su većinom ignorisali složenu istorijsku pozadinu književnog stvaranja, ona redovno donosi širi društveno-politički kontekst problematike koju je književnica obrađivala u svojim putopisima. Značajno je i to što je Reba Kulauzov u svoje istraživanje o putopisima Jelene Dimitrijević uključila novije inostrane studije o brojnim problemima iz poststrukturalističke teorije, imagologije, feminiz(a)ma i rodnih teorija, postkolonijalizma, orijentalizma, novog istorizma. Uz to, ubedljivi argumenti autorke dopunjeni su najilustrativnijim primerima iz samih putopisa, što nije bio lak zadatak s obzirom da su objavljeni putopisi Jelene J. Dimitrijević pisani na složen način, pri čemu su, posle prva dva njena putopisa (iz Niša 1897, i iz Soluna 1908), oni postajali sve obimnija i iscrpnija predstavljanja svetova „drugih“ kultura i žena. Sa takvim pristupom uspešno je ostvaren cilj Jovane Rebe Kulauzov, a to je da osvetli žensko iskustvo u putopisima Jelene Dimitrijević i argumentovano započne proces redefinisanja uloge i značaja ove književnice u kanonu srpske književnosti. Jednostavno, i sasvim moguće, prvi put je iscrpnije dokazana teza o važnosti Jelene J. Dimitrijević nekad i sad za srpsku književnost zbog čega Reba Kulauzov sa razlogom zagovara njeno uključivanje u kanon srpske književnosti, što istovremeno znači i kulture i obrazovanja. Ovo je posebno važno, zato što je ključni argument veoma aktuelan i danas, a to je suprotstavljanje Jelene J. Dimitrijević idejama etnocentričnih teorija, orijentalističkom i kolonijalnom diskursu.

Krenimo redom. Nema važnog istraživanja bez predanog rada. Podaci koje je Jovana Reba sakupljala o ličnosti i delu Jelene Dimitrijević svedoče o rešenosti da se dođe do suštine ličnosti ove književnice i njenih putopisnih dela, koje je ova književnica uspeła da objavi za vreme svog života. Ko se bavi istorijom rekonstruisanja delovanja književnica zna da je objavljivanje njihovih dela bilo otežano i ometano, ili preciznije sabotirano od strane muškaraca koji su dugo vremena posedovali sve institucionalne pozicije moći i kao takvi mogli su da kontrolišu „drugačije“ poglede na politiku i društvo. Kulauzov navodi mnoge značajne podatke koji su se retko ili nikako sretali u člancima i studijama o Jeleni Dimitrijević. Jedan od takvih podataka je i da je kralj Milan Obrenović odlikovao ovu književnicu Ordenom svetog Save za književne zasluge, zbog čega je, kako navodi, Jelena Dimitrijević postala žrtva zavisti i ogovaranja u javnosti. Autorka uočava i velike pauze između nastanka putopisa i njihovih objavljivanja, a takođe je značajno što skreće pažnju na mnoge manje poznate kritičke članke o ovoj autorki koji su nastali u prošlosti. Za razliku od dr Slobodanke Peković, koja je u rasponu od dvadeset godina objavila nekoliko studija o Jeleni Dimitrijević, pa i dr Biljane Dojčinović Nešić, koja je sledila pogrešne sudove S. Peković u svojoj prvoj verziji članka o J. Dimitrijević iz proleća 2012. na sajtu *Knjiženstvo*, važno je i to da je Reba Kulauzov, bez analitičkih kolebanja, uočila da je Jelena Dimitrijević feministkinja. Time se prekinulo sa višedecenijskim perpetuiranjem nelogičnih tvrdnji da Jelena Dimitrijević nije feministički orijentisana, što se verovatno ne bi desilo da su se temeljnije ispitivala njena književna dela, posebno putopisi, i njen izrazit aktivizam u brojnim ženskim društvima i pokretima u Srbiji i svetu. Njeni putopisi su najbolje svedočanstvo za takvu vrstu orijentacije, a opsežne elaboracije Jovane Rebe o različitim feminističkim aktivizmima u svetu koje je J. Dimitrijević uporno i iscrpno opisivala i kritički analizirala, zagovarajući konstruktivnije principe ženskog delovanja, to ilustruju u dovoljno relevantnoj meri.

Nakon sažetka, apstrakta i uvoda, monografija Jovane Rebe Kulazuov otpočinje četvrtim delom, „Jelena Dimitrijević: književnica i svetska putnica“, u kojem autorka postavlja hipotezu o „originalnom pristupu ženskoj problematici, feminističkim tendencijama i drugačijem odnosu prema ženskoj seksualnosti u orijentalnom društvu“ (15). Ovde se takođe prvi put studiozno razmatra i dokumentuje osetno tendenciozna kritika od strane kritičara-muškaraca, kojima se kritičarke-žene suprotstavljaju na mnogo argumentovaniji način. U tom smislu, odnos pozicija institucionalne moći prema stručnom i metodološki relevantnom istraživanju žena-pisaca i rasuđivanju o njihovom značaju aktuelan je i danas. Mislim da je Reba Kulauzov trebalo da bude više kritičnija prema pitanju savremene recepcije dela Jelene J. Dimitrijević, jer se i kod nekih istraživača, poput dr Silije Hoksvort ili dr Svetlane Slapšak, ma koliko njihovi pregledi bili značajni, radi o nedovoljno produbljenom interpretativnom fokusu i kritičkom aparatu. U ovom uvodnom delu, trebalo je da Jovana Reba navede izvore svih informacija o životu i aktivizmu Jelene Dimitrijević, kako bi se povećao kredibilitet njenog očito veoma dobrog poznavanja građe o ovoj književnici i kako bi se istovremeno objasnili malo poznati detalji iz njenog složenog i zahtevnog feminističkog angažmana.

U petom delu, koji je posvećen prvom putopisu Jelene J. Dimitrijević, *Pismima iz Niša* ili opisu haremske tradicije, Kulauzov uspešno dekonstruiše opšteprihvaćene predstave o

ovom toposu orijentalne kulture, osvetljavajući turske žene kao složene identitete, ukazujući na različita pitanja seksualnosti, kao i do tada retko prikazivanog fenomena lezbejstva. Reba zaključuje ekspertizu ovog književnog teksta Jelene Dimitrijević u sferi antropologije, etnografije, etnologije i rodnih pitanja.

Šesti deo bavi se *Pismima iz Soluna* i izveštavanjem o Mladoturskoj revoluciji iz 1908. godine, koje autorka opravdano tumači kao prilog za istoriju, zasnovan na ženskom iskustvu. Veoma je važno što Reba određena ključna pitanja, poput islamske argumentacije o potrebi pokrivanja žene, sagledava i iz današnje perspektive, kada se u modernim evropskim društvima javljaju snažni, rigidni otpori prema prihvatanju islamskih ženskih identiteta.

U sedmom delu Kulauzov se bavi putopisima Jelene Dimitrijević sa Bliskog Istoka. Jedan od značajnih doprinosa ove autorke jeste i sagledavanje značaja književnopolitičkog dela Jelene Dimitrijević pomoću poređenja njenog putopisa sa putopisima Jovana Dučića. Za razliku od Dučićevog orijentalizma, kod Dimitrijevićke preovlađuje romantičarki egzotizam. Prvi autor blagosilja kolonijalizam, dok autorka pak odbacuje „agresivno nametanje zapadnjačkih običaja u Egiptu“ (52). Tako čitaoci mogu konkretnije da uoče i možda više poštuju liberalizam i toleranciju Jelene Dimitrijević, što je verovatno bio i jedan od dovoljnih razloga odbacivanja njene književnosti, s obzirom na čvrstu vezu patrijarhalnosti i nacionalizma kanona srpske književnosti. Kulauzov posebno iscrpno razmatra pitanje rodne problematike Orijenta, pri čemu koristi manje poznate studije o islamu i feminizmu. U ovoj analizi, prvi put u okviru tumačenja ličnosti i dela Jelene Dimitrijević dobijamo i osvetljavanje fenomena „ženskog hadžiluka“, što je još jedan primer složenog pristupa Jovane Rebe Kulauzov temi njenog magistarskog rada.

Osmi deo bavi se putopisom Jelene Dimitrijević iz Indije. Rebi je očito bilo nepoznato da su mnogi putopisi Jelene J. Dimitrijević još uvek ostali u rukopisu, i ovde je bila potrebna konsultacija sa drugim istraživačicama njenog dela. Ovi rukopisi su našoj istraživačkoj pažnji ostali i dalje nedovoljno poznati. Iz tih razloga neke tvrdnje Kulauzov, na primer da je u pomenutom štampanom putopisu „izostala analiza ženskog sveta i rodno-feministička perspektiva“ (60), ili da je autorka sama odlučila da štampa samo deo susreta sa jednim od najvažnijih indijskih pesnika, Tagorom, ne mogu se prihvatiti kao tačne i nisu u dovoljnoj meri argumentovane. Nedovoljno je poznato da Rukopisno odeljenje Narodne biblioteke Srbije od 1953. godine čuva razna dela Jelene J. Dimitrijević, pa tako i njen izuzetno obiman putopis o Indiji i Japanu. Činjenica da su svi njeni putopisi bili objavljeni kao knjige sa znatnom pauzom od vremena njihovog nastanka, u dovoljnoj meri svedoči o snažnom i strašnom otporu javnosti da se moćno pero jedne žene uključi u savremeni srpski narativ, tj. kulturno-obrazovni kanon. Kada sam septembra 2011. u Narodnoj biblioteci Srbije pregledala rukopisnu zaostavštinu Jelene Dimitrijević, u njoj se, među ostalim delima, pod signaturnim brojem R 540/IV nalazila i druga knjiga njenih putopisa *Sedam mora i tri okeana*, koja sadrži obiman opis puta u Indiju i Japan, do povratka autorke u Đenovu, 30. jula 1927. godine. Nažalost, još uvek je malo poznato da su ovi brojni neobjavljeni putopisi i dela Jelene J. Dimitrijević slabo čuvani, i da će ubrzo i propasti, jer, posle mojih predloga, ni Narodna Biblioteka Srbije ni zavičajna biblioteka u Kruševcu nisu pokazale interesovanje da spasu dela ove književnice iz prošlosti, čiji se značaj uporno i odgovorno rekonstruiše i to prevashodno od strane istraživačica, što opet nije slučaj, jer muškarci i

dalje imaju predrasuda prema istraživanju i vrednovanju dela žena-pisaca. Odgovor glavnih ljudi iz pomenutih institucija bili su nedvosmisleno ignorantski te se još manje može očekivati digitalizovanje neobjavljenih dela Jelene Dimitrijević koji predstavljaju kulturno-političke poduhvate jedne žene u još uvek neprevaziđeno patrijarhalnom srpskom društvu.

Poslednji, deveti deo bavi se Dimitrijevićkinim američkim putopisom. Kulauzov je izgleda prva autorka koja ističe suštinsku važnost ovog putopisa, a to je informisanje i edukovanje srpskih žena o američkom feminizmu. Jelenina ljubav i divljenje prema Amerikankama, koje su bile uzor mnogim ženama sveta, ovde sa razlogom ulaze u fokus, pri čemu njenu intelektualnost potvrđuju mnoge samokritične opaske prema očekivanim i spoznatim rezultatima istraživanja o američkom društvu i položaju žena u njemu. Rasizam, ali i klasne razlike žena, važni su problemi na kojima se pažnja Kulauzov zadržala, jer ih je Dimitrijević kritički opservirala, osvrćući se na okvire američkog društva, koje zagovara demokratiju, ali je ne ispunjava.

Zaključak je deseti deo ove studije, u kojem se ističu ciljevi nastanka ovih putopisa, a to je afirmacija Jelene Dimitrijević, ali i obogaćenje srpske književnosti i kulture njenim delom. Nakon ovog dela slede napomene, literatura, indeks pojmova i zaključak na engleskom jeziku. Zbog mnogih novih i značajnih uvida u ličnost i objavljene putopise Jelene J. Dimitrijević, bez sumnje, studija Jovane Rebe Kulauzov će postati nezaobilazna osnova u daljem proučavanju ličnosti i dela Jelene J. Dimitrijević. Greška je izdavača što fusnote nisu izdiferencirane od citiranih izvora, zbog čega je teško pratiti popis literature, ali u nekom ponovnom izdanju ove studije, to bi se moglo lako nadomestiti. Pošto je Jovana Reba Kulauzov u međuvremenu, ili 2011, doktorirala na temi „Književno stvaralaštvo Jele Spiridonović Savić“ i pošto se i dalje aktivno bavi proučavanjem dela srpskih zaboravljenih književnica (poput Mile Dimić i Darinke Ćosić), njeno zalaganje za dokumentovanjem njihovog obogaćivanja srpske kulture svakako će doprineti i potpunijem redefinisiranju kanona srpske književnosti, kulture i obrazovanja.